

ПУБЛІКАЦІЇ

Інтеграційний проект Г.Галагана середини XIX ст.

DOI: <https://doi.org/10.15407/10.15407/uhj2022.03.194>

УДК: 930.1(477)«19»

Анотація. Мета публікації – введення до наукового обігу та аналіз пам’ятки суспільної думки 1857 р., що належить перу одного з найвпливовіших громадських діячів того часу Г.Галагана. **Методологічною рамкою** представленого тексту стали підходи того сегменту інтелектуальної історії, який націлює на виявлення біографії значимих суспільних та індивідуальних ідей, їх генези, поширення і впливу на громадське середовище у широкому соціальному й культурному контексті. **Наукова новизна** визначена винятковим місцем в історії української суспільної думки автора тексту, що вперше вводиться в науковий обіг. Пам’ятка представляє собою звернений до уряду проект програми реформ, спрямованих на поступове вирішення питання формування національної території шляхом адміністративної консолідації етнічноукраїнських регіонів. Проект Г.Галагана яскраво свідчить про напружені пошуки українською елітою нових, етнічних, обширів своєї Батьківщини, про використання нею для цього потенціалу державної влади, а також про новий етап в усвідомленні ролі й місця польського питання у творенні модерної національної ідентичності. Публікація дозволяє суттєво розширити уявлення щодо різноманітних і конкурентних варіантів конструювання та інтелектуальних стратегій творення українського модерного проекту у середині XIX ст. Поліфонічний за своїм змістом текст пропозицій Г.Галагана може бути поставлений у широкі дослідницькі контексти – від створення інтелектуальної біографії самого автора до вивчення проблем взаємодії, взаємовпливу, співіснування на українських землях різних національних проектів, а також того, як уявлення про організацію простору, територій впливають і відображають процес формування національної самосвідомості та постановки національних програм.

Ключові слова: Галаган, адміністративна реформа, польське питання, Лівобережна Україна, Київ.

На 2019 р. припали два важливих для наукової спільноти та громадськості України 200-річних ювілеї. Влітку 1819 р. народилися Пантелеймон Олександрович Куліш і Григорій Павлович Галаган, які, кожен по-своєму, відіграли надзвичайно важливу роль у становленні сучасної України. Та якщо відзначення ювілею першого заздалегідь почали ініціювати науковці, закликаючи до участі в різноманітних конференціях, то вшанування другого виявилось в першу чергу справою чернігівчан і місцевої громади с. Сокиринці, де народився й був похований їхній видатний земляк. Саме тут 15 серпня відбулися врочистості, встановлено пам’ятний знак, біля якого коротко проговорено про історичне значення цієї особистості. Водночас це свято продемонструвало, наскільки мало оціненим усе ще залишається цей діяч, без котрого наряд чи можна адекватно уявити інтелектуальний ландшафт українського XIX ст.

Представник відомого старшинсько-дворянського роду, великий поміщик, громадський діяч і меценат Г.Галаган (1819–1888 рр.), здавалося б, не потребує особливого представлення.

Основні віхи його життя неодноразово ставали предметом уваги істориків¹. Щоправда, ювілейні врочистості засвідчили й усвідомлення необхідності суттєво розширити уявлення про роль та місце його в історії, культурі України. Саме під гаслом «Аби незнання про особу Григорія Галагана було меншим» 11 червня 2019 р. у приміщенні Чернігівського обласного художнього музею, що носить його ім'я, відбувся ювілейний захід. І хоча, як зазначила у своєму виступі М.Будзар, оприлюднені останнім часом дослідження «знімають глянець з особи мецената, показують її в усій складності людської долі», Г.Галаган під пером сучасних істориків дедалі більше перетворюється на суто місцевого діяча, що не дозволяє не тільки досягнути масштаб його особистості в більш широкому контексті, а й адекватно визначити внесок у творення українського модерного проєкту.

Важливо нагадати, що сам Григорій Павлович допоміг майбутнім дослідникам, ретельно зберігаючи та систематизуючи власний архів. Ще молодію людиною він уже в 1830-х рр. почав вести щоденник, фрагменти якого опублікував О.Лазаревський². Дещо з написаного було представлено на суд публіки та ще за життя Г.Галагана надруковано в «Киевской старине». Там же в 1890-х рр. оприлюднено й досить великий масив його епістолярної спадщини. Ентузіазм М.Будзар і Є.Ковальова зробив можливим ознайомлення широкого загалу зі значною частиною щоденникових записів і листування діяча³. Однак потужний масив його паперів приватного та ділового характеру з різних архівосховищ України й Росії до сьогодні не введений у науковий обіг, у тому числі «Проєкт приєднання частини Малоросійського краю до Київської губернії»⁴. Цей документ, який не залишився лежати у шухляді серед безлічі чистових і чорнових нотаток, а 1857 р. був спрямований до міністра внутрішніх справ С.Ланського, представляє неабиякий інтерес, про що ми вже побіжно згадували⁵. Однак поліфонічний за своїм змістом, він може бути поставлений у різні, більш широкі, дослідницькі контексти – від створення інтелектуальної біографії самого автора до вивчення проблем взаємодії, взаємовпливу, співіснування на українських землях різноманітних «національних» проєктів, а також того, як уявлення про організацію простору, територій впливають (іноді непрямо) або відображають процес формування національної самосвідомості та постановки «національних програм».

Пропонуючи на розсуд читачів цей важливий для історії українського ХІХ ст. документ, задля прояснення мотивів та обставин його створення попередньо звернемо увагу на декілька контекстуальних моментів.

На наш погляд, не останню роль у появі «Проєкту...» відіграло погіршення відносин між елітою Лівобережної і Правобережної України, поштовхом до чого стала політична амністія, скасування у серпні 1856 р. Олександром ІІ указів і постанов миколаївського часу, спрямованих на «перевиховання» поляків. На думку еліти Лівобережжя, це змінило «співвідношення сил» у Києві. Дещо пізніше, у жовтні 1858 р., Г.Галаган, прибувши до цього міста, в листі до дядька з жалем відзначав, що воно для нього виявилось «доволі порожнім [...]

¹ Мищенко Ф. Г. П. Галаган // Киевская старина. – 1888. – №12. – С.1–22; Тимошенко А. Г. Державна, господарська і громадська діяльність Г. П. Галагана: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2004. – 20 с.; Ткаченко Т. В. Громадська та благодійна діяльність Г. П. Галагана: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 20 с. та ін.

² Матеріали для біографії Г. П. Галагана // Киевская старина. – 1898. – Сентябрь. – С.189–224; Отрывок из дневника Г. П. Галагана за 1845 г. // Там же. – 1899. – Декабрь. – С.228–242; Частная переписка Г. П. Галагана // Там же. – Май. – С.181–198; Июнь. – С.440–454; Июль. – С.24–32; Сентябрь. – С.341–355.

³ «Я хочу из моих писем к тебе сделать свой журнал...»: письма Григория Галагана к жене / Упор. М. М. Будзар, Є. А. Ковальов. – К., 2017. – 136 с.; «Ми виїхали з Сокиринців...»: тревелоги родини Галаганів / Упор. М. Будзар, Є. Ковальов. – К., 2019. – 516 с.; Григорій Галаган. Журнал (1846–1841) / Упор., вступ. та прикін. ст., ком.: М. Будзар, Є. Ковальов. – К., 2020. – 248 с.

⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. І. – №7350. – 10 арк.; №7351. – 8 арк.; №7352. – 8 арк.

⁵ Литвинова Т. Ф. Роздуми над «малюю українською трилогією» Д. Бовуа // Український історичний журнал. – 2015. – №6. – С.172; Литвинова Т. Ф. Поляки сквозь призму ідентичності української еліти середини ХІХ в. // Dobro i zle sąsiedztwa: Obce – nasze – inne. – Т. 1: Bliscy i dalecy sąsiedzi. – Bydgoszcz, 2018. – S.108–110; Журба О. «Українські» національні проєкти довгого ХІХ століття в імперському просторі // Історія та історіографія в Європі. – Вип. 6: Ідеології та практики націоналізму і ксенофобії у Східній Європі. – К., 2019. – С.66.

але зате в ньому повно поляків». Саме у зв'язку з цим він учергове «здавав про свій проєкт щодо Київської губернії», шкодуючи, що влада не думає «про цю істинно важливу справу»⁶.

Питання про те, коли ж трапився перелом в українському суспільстві у сприйнятті поляка не просто як «чужого», але як «ворожого», поки що в історіографії залишається не до кінця з'ясованим. Деякі історики відносять це до 1860-х рр., коли в пошуках власної ідентичності, в тому числі й національної території, українці почали протиставляти себе не тільки євреям, але й полякам⁷. Саме завдяки полеміці з останніми, котру, як уважається, започаткували 1861 р. на шпальтах «Основи» М.Костомаров, В.Антонович, Т.Рильський, а також редакційній політиці щодо публікації різних описів українських земель і було «сконструйовано існування української нації не лише у часі, але й у просторі»⁸.

Не підключаючись до обговорення цієї проблеми, все ж зазначимо, що вже як мінімум із середини 1830-х рр. в еліті Лівобережної України, малоросійських патріотів рідного краю, було досить чітке уявлення про те, «хто є хто». І поляк/лях у них з «іншого» й «чужого» поступово перетворювався на ворога номер один, із котрим потрібно не полемізувати, а боротися всіма способами, щоб, як писав Г.Галаган М.Юзефовичу, «паралізувати польський вплив»⁹. Автор листа, як і цілий ряд його однодумців, чітко усвідомлював і «племінну окремішність від москаля, котра дає себе відчувати в мені в нашому сімейному російському»¹⁰ колі, і «племінну та історичну самостійність» малоросів. Більш того, час від часу він нарікав на «ворога внутрішнього, котрий так уперто гніздиться у вельми часто необізаному й чужому нам петербурзькому управлінні». Але «обличчям до обличчя з ляхом» Г.Галаган «притискає до серця москаля як брата» та «благословляє» Переяславський договір¹¹.

«Обличчям до обличчя з ляхом» еліта Лівобережної України опинилася після поділів Речі Посполитої та включення Правобережжя до складу Російської імперії. Але тільки в результаті поступової внутрішньо української інтеграції, подорожей та етнографічних експедицій, у тому числі в рамках Київської археографічної комісії, у середині ХІХ ст. змінювалися уявлення про національну територію – колишня Гетьманщина розширювалася, включаючи інші українські регіони. Тобто поволі відбувалася, за влучним висловом О.Толочка, «малорусифікація» простору сучасної України шляхом поширення образу Малоросії на терени колишніх Речі Посполитої й Оттоманської Порти¹². Але, «відкриваючи» для себе Правобережну Україну, малоросійські патріоти відчували загрозу з боку поляків. Уявні образи нової Вітчизни та старої юридичної Польщі прийшли в непримиренний конфлікт і забезпечили міцний антипольський союз імперської влади та українського істеблшменту.

Важливо відзначити, що Г.Галаган, пристрасно переживаючи за долю милої його серцю Малоросії («острова, оточеного морем – Росією»¹³), не міг не бачити, що цей його «острів» поступово розширювався за межі Лівобережжя, колишньої Гетьманщини, перетворюючись на етнічну, а не адміністративну територію. Однак, «відкриваючи» для себе Правобережжя і сприймаючи його як край, що став уже «так званим польським», він, як й інші патріоти, відчував загрозу цьому перетворенню з боку поляків.

⁶ ІР НБУВ. – Ф.ІІІ. – №11098. – Арк.1 зв.

⁷ Котенко А.Л. До питання про творення українського національного простору в журналі «Основа» // Український історичний журнал. – 2012. – №2. – С.54.

⁸ Там само. – С.57.

⁹ ІР НБУВ. – Ф.ІІІ. – №169. – 8 арк.

¹⁰ Поняття (рос.) «русский», «русский элемент» і под. в текстах Г.Галагана фігурували у значенні «східний слов'янин», а не «великорос», що було характерно для використання слова «русский» у ХІХ – на початку ХХ ст. (див.: Мацузато К. Ядро или периферия империи? Генерал-губернаторство и малороссийская идентичность // Український гуманітарний огляд. – Вип.7. – К., 2002. – С.69–82).

¹¹ ІР НБУВ. – Ф.ІІІ. – №169. – Арк.2.

¹² Толочко А. Киевская Русь и Малороссия в ХІХ в. – К., 2012. – С.65–66.

¹³ Матеріали для біографії Г.П.Галагана. – С.215.

На відміну від, наприклад, М.Греча, одного з консультантів ІІІ відділення, котрий уважав за необхідне у західних губерніях посилити поширення «російського духу та мови»¹⁴, Г.Галаган, крім іншого, пропонував й адміністративний шлях. Обізнаний з урядовими ініціативами, що зачіпали терени його батьківщини, він представив свій варіант реформи, який передбачав таке членування «українських» губерній, яке сприяло б «розмиванню» польського суспільства «малоросійським і новоросійським дворянством», чиновництвом, торговим людом, а також ефективному залученню поляків до імперської системи. Саме адміністративна реорганізація, вирішуючи як політичні, так й економічні завдання, уявлялася «мирним і міцним шляхом [...] цілковитого злиття зі всією Росією»¹⁵ Західного краю. Зауважимо, що ефективність вирішення «польського питання» саме адміністративним шляхом, аж до перенесення столиці імперії в Київ, відчувалася й деякими російськими сановниками. Але, як свідчить «Проєкт...» Г.Галагана, а також інші його тексти, він був стурбований, перш за все, не стільки розв'язанням загальнодержавних завдань, скільки обґрунтуванням і досягненням «племінної й історичної самостійності [...] південноруського племені» та необхідністю його згуртування як перед зовнішнім, так і перед внутрішнім ворогом.

Заперечуючи проти планованого заснування Путивльської губернії з частини повітів Чернігівської, Курської, Харківської та Полтавської, Г.Галаган писав про штучність такого утворення, мотивуючи це несхожістю велико- та малоросійських земель у цивільному, правовому, економічному відношеннях. Він уважав неприпустимим брати до уваги тільки зручність географічного розташування центру майбутньої адміністративно-територіальної одиниці, оскільки права і привілеї кожного району майбутньої губернії, урядом «підтвержені та знову встановлені», трималися не на випадковості, «але на основі дійсних потреб характеру кожного з них й історичного їх життя». Замість цього, враховуючи не тільки географічну складову, а демографічні, господарські, історичні особливості українських регіонів, Г.Галаган дуже чітко, в деталях, із переліком усіх нових повітових меж, сіл та інших географічних об'єктів, показав, як «перекроїти» «українські» губернії.

Особливий неспокій Г.Галагана був пов'язаний зі становищем Києва, до кінця ХVІІІ ст. тісно пов'язаного з Лівобережжям. У 1782 р. місто стало центром губернії, основний масив території якої лежав на лівому березі Дніпра. Зі включенням Правобережної України до складу Росії, не втративши губернський статус, Київ не тільки виявився «на самому рубежі того краю, для якого він слугує адміністративним осердям», а й «наче біля морської пристані, у котрої місто примикає до сфери цілковито чужої, такої, що не має жодного зв'язку з ним» (арк.3 зв.). Зазначимо, що лівобережна еліта досить болісно переживала таку своєрідну «втрату» Києва, який «віддали Польщі». Місто ставало «чужим»: «Дивимосся на Київ як на місто чуже, а київські поляки на нас – як на гостей своїх» (арк.5). Особливо гостро це відчувала еліта Чернігівської та Полтавської губерній, котра прагнула жити в Києві «як у місті, що надає чимало вигод для виховання дітей, узагалі для життя, та з при звичаєння до нього як адміністративного пункту» (арк.7). Тому до складу нової Київської губернії, на думку Г.Галагана, обов'язково повинні були ввійти близькі в усіх відношеннях і лівобережні, і правобережні повіти. Тоді Київ «природно поєднається знову з Малоросійським краєм» (арк.4).

Оскільки адміністративна реформа передбачала дотримання балансу між територією, кількістю населення, що на ній проживає, та адміністративних пунктів, запропонований Г.Галаганом устрій Київської губернії неминуче тягнув за собою створення нової адмінструктури, центром якої, згідно з «Проєктом...», повинно стати віддалене від усіх губернських центрів місто Умань. Утворитися Уманська губернія могла з двох повітів Київської, трьох Подільської і також трьох Херсонської. Подільська натомість отримує три повіти Київської, а Херсонська – частину

¹⁴ Долбилов М.Д. Поляк в імперском политическом лексиконе // Понятия о России: К исторической семантике імперского периода. – Т.2. – Москва, 2012. – С.302.

¹⁵ ІР НБУВ. – Ф.І. – №7350. – Арк.10. Далі в дужках подано посилання на номер аркуша цієї справи.

Таврійської губернії на північ від Перекопу. Для реалізації свого задуму Г.Галаган не бачив ніяких перешкод. Позаяк крім чіткого «округлення» меж і господарської вигоди, тут вирішувалася й важлива політична задача. Так звані «польські» губернії входили в тісну взаємодію з Лівобережним і Південним краями, що сприяло би втраті ними «характеру окремішності» (арк.10).

Таким чином, Г.Галаган окреслював такі кордони лівобережних, правобережних і південних губерній, які фактично руйнували східний річпосполитський рубіж 1772 р., тим самим мимоволі конструюючи новий простір і нову історичну пам'ять не тільки поляків. Але, як би там не було, інтеграційний за своєю суттю проєкт в першу чергу цікавий із погляду «збирання» України, розуміння особливостей і механізмів внутрішньоукраїнської консолідації, що проходила в «довгому» ХІХ ст.

Своєрідним символом і важливим аргументом на користь реалізації «Проєкту...» став для автора Миколаївський міст через Дніпро, закладений 1848 р. та освячений у 1853 р. в один день із пам'ятником князеві Володимирі Великому в Києві¹⁶. Однак, слід зауважити, що створення нової ментальної карти було результатом не тільки напруженої творчості Г.Галагана, а й активної багаторічної роботи зі «збирання спадщини» в усіх українських регіонах, діяльності Київської археографічної комісії, а також обговорення проблем своєї Батьківщини в певному колі інтелектуалів¹⁷. Г.Галаган же тут виступив як своєрідний куратор групи, що здійснювала «мозковий штурм». Оформлення його результатів у вигляді проєкту стало одночасно й демонстрацією можливостей адміністративного фактора, здатного чіткіше організувати простір, створюючи тим самим і нові ментальні карти у свідомості не лише вузького кола інтелектуалів, але й широких мас людей, що живуть у цьому адміністративно окресленому просторі, і новий «національний ландшафт» як важливий елемент мобілізації національної самосвідомості та постановки національних завдань.

Чи не найважливішим для Г.Галагана в той час було «приручення» поляків і мрія про те, що «польське дворянство, котре зазвичай настільки вперто виставляє давно минулі права своєї нації на Задніпровський край, забуде поволі ті нещасні історичні події, які змусили колись Російську державу поступитися Польщі частиною Південноруського краю, що приєднався до неї добровільно, поступку, котрої важкі наслідки не можуть досі згладитися» (арк.10). Оскільки станеться це не скоро, поляки залишатимуться для українського руху найважливішим подразником. І якщо в російському сприйнятті, починаючи з 1870-х рр., історики з певною обережністю відзначають тенденцію до «політичної нейтралізації поняття *поляк*»¹⁸, то в українському національному дискурсі образ поляка ще довго не втратить своїх ворожих обрисів. Імовірно, тому Г.Галаган у листах до рідних і близьких раз-по-раз повертався до свого геополітичного проєкту¹⁹, який показує, що регіональний патріотизм його творця – усього лише інструмент для переосмислення великої етнонаціональної Батьківщини, котра, на відміну від того ж таки П.Куліша, уявлялася не як Україна, а як Малоросія. Саме в Г.Галагана, котрий, на наш погляд, мислив не як регіональний діяч, відбулося перекодування малоросійської Вітчизни як етнічної, що стало кроком до усвідомлення її в недалекому майбутньому як України.

«Проєкт...» зберігається в Інституті рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського у трьох списках, які генетично пов'язані між собою. Перший (ф.І, №7350), з якого текст документа публікується, представляє собою чистовий варіант, написаний чітким писарським почерком

¹⁶ Литвинова Т.Ф. Роздуми над «малою українською трилогією» Д.Бовуа. – С.197.

¹⁷ Zurba O.I. Археографическая практика и формирование национальных идентичностей в деятельности Киевской комиссии для разбора древних актов (1843–1921) // *Dobre i zle sąsiedztwa: Obce – nasze – inne*. – Т.2: Sąsiedzi w historiograf, edukacji i kulturze. – Bydgoszcz, 2018. – S.29–38.

¹⁸ Долбилов М.Д. Поляк в имперском политическом лексиконе. – С.337.

¹⁹ «Ми виїхали з Сокиринців...»: травелогі родини Галаганів. – С.404.

чорними чорнилами на 10 арк. з обох сторін зі власноручним підписом Г.Галагана на останньому аркуші та його ж приміткою на першому: «1857 року подав міністрові внутрішніх справ Ланському». Два інших списки – це чернетки першого і складаються кожен із 8 арк., причому один із них (ф.І, №7351) написаний тим самим почерком із численними правками і примітками автора, а інший (ф.І, №7352) – рукою Г.Галагана.

Текст передається за сучасним правописом зі збереженням особливостей стилю автора та з його власноручними підкресленнями.

REFERENCES

1. Budzar, M., Kovalov, Ye. (Comps.) (2017). "Ya kbochu iz moikh pisem k tebe sdelat svoj zburнал...": pisma Grigoriya Galagana k zbene. Kyiv. [in Ukrainian, in Russian].
2. Budzar, M., Kovalov, Ye. (Comps.) (2019). "My vytkhaly z Sokrymtsiiv...": travelohy rodyny Halahaniu. Kyiv. [in Ukrainian, in Russian].
3. Budzar, M., Kovalov, Ye. (Comps.) (2020). *Hryborii Galagan. Zburнал (1836–1841)*. Kyiv. [in Ukrainian, in Russian].
4. Dolbilov, M.D. (2012). Polyak v imperskom politicheskom leksikone. *Ponyatiya o Rossii: K istoricheskoj semantike imperskogo perioda*, 2, 292–339. Moskva. [in Russian].
5. Kotenko, A.L. (2012). Do pytannia pro tvorennia ukrainskoho natsionalnoho prostoru v zhurnali "Osнова". *Ukrainskyi istorychnyi zburнал*, 2, 42–57. [in Ukrainian].
6. Litvinova, T.F. (2018). Polyaki skvoz prizmu identichnosti ukrainskoj elity serediny XIX v. *Dobre i zle siasiedztva: Obce – nasze – inne*, 1, 108–110. Bydgoszcz. [in Russian].
7. Lytvynova, T.F. (2015). Rozdumy nad "maloiu ukrainskoiu trylohiieiu" D.Bovua. *Ukrainskyi istorychnyi zburнал*, 6, 154–174. [in Ukrainian].
8. Matsuzato, K. (2002). Yadro ili periferiya imperii? General-gubernatorstvo i malorossiyskaya identichnost. *Ukrainskyi humanitarnyi obliad*, 7, 69–82. Kyiv. [in Russian].
9. Tkachenko, T.V. (2003). Hromadska ta blahodiina diialnist H.P.Halahana. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
10. Tolochko, A. (2012). *Kievskaya Rus i Malorossiya v XIX v.* Kyiv. [in Russian].
11. Tymoshenko A.H. (2004). Derzhavna, hospodarska i hromadska diialnist H.P.Halahana. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian].
12. Zhurba, O. (2018). Arheograficheskaya praktika i formirovanie natsionalnykh identichnostey v deyatelnosti Kievskoy komisii dlya razbora drevnikh aktov (1843–1921). *Dobre i zle siasiedztva: Obce – nasze – inne*, 2, 29–38. Bydgoszcz. [in Russian].
13. Zhurba, O. (2019). "Ukrainski" natsionalni proekty dovhoho XIX stolittia v imperskomu prostori. *Istoriia ta istoriobrafiiia v Yevropi*, 6, 62–69. [in Ukrainian].

Олег ЖУРБА

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства,
Дніпровський національний університет ім. Олесь Гончара
(Дніпро, Україна), zhurba.oi@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7800-0743>

Oleh ZHURBA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Head of the Department of Historiography, Source Studies and Archival Studies,
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine), zhurba.oi@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7800-0743>

Тетяна ЛИТВИНОВА

докторка історичних наук,
професорка кафедри історії України,
Дніпровський національний університет ім. Олесь Гончара
(Дніпро, Україна), litvinova.tf@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8682-2819>

Tetiana LYTVYNOVA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Professor at Department of History of Ukraine,
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine), litvinova.tf@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8682-2819>

Проект присоединения части Малороссийского края к Киевской губернии

[Арк.1] По мере увеличения народонаселения в государстве является неизбежная потребность умножения числа административных пунктов, в которых надобность чувствуется скорее при сгущении населения, чем при расширении пространства.

При выборе новых административных пунктов весьма важно соображение с значением каждого из них не только в отношении географическом как по возможности центральных и симметрически расположенных, но и в отношении торговом и политическом. При таком соображении часто может случиться, что пункт не вполне центральный в географическом [Арк.1 зв.] отношении, может быть весьма важным центром в отношении торговом или политическом. В последнее время вызвано было необходимостью учреждения некоторых новых губерний, как Самарской на востоке Европейской России и Ковенской на западе. Кроме учреждённых уже новых губерний, сколько нам известно, правительство имеет в виду по мере надобности ещё учреждение некоторых других не только по краям, но даже внутри государства для сгущения между собою административных пунктов по мере умножения народонаселения. Таким образом в числе прочих мест обращено внимание правительства и на Малороссийский край. В двух губерниях: Черниговской и Полтавской, особенно в последней, население довольно плотно, и кроме того в каждой из них имеется по 15^{ти} уездов, что прибавляет многосложности к занятиям администраторов. [Арк.2] Сколько нам известно из достоверных источников, новым губернским городом в этом крае назначен Путивль. Нет сомнения в том, что Путивльский уезд, вдающийся из Курской губернии небольшим острым мысом в Малороссийский край, которого даже часть к нему присоединена, представляет собою на первый взгляд довольно географического удобства для составления центра среди нескольких уездов, отделённых к нему от губерний Черниговской, Курской, Харьковской и Полтавской. Также при этом присоединены бы были к новому центру некоторые уезды Черниговской губернии, более отдалённые теперь от своего губернского города. Но кроме сих двух удобств, из которых второе есть только частное, Путивль не имеет теперь, да и не может иметь, даже для будущей своей губернии никакого особенного значения. Кроме того, Путивльская губерния была бы составлена [Арк.2 зв.] из уездов нескольких между собою по существующим в них особенностям в правах, а именно: из уездов великороссийских, отделённых от Курской губернии; нескольких уездов Малороссийского края, пользующихся некоторыми особыми гражданскими правами, остатком Литовского статута, а также правом вольной продажи вина, и наконец двух или трёх уездов Харьковской губернии, пользующихся вольною продажей вина без особых гражданских прав.

Подобное разнообразие особенно в отношении вольного винокурения могло бы сильно затруднять администрацию, и мы не знаем, с другой стороны, можно ли бы было для устранения сих неудобств уравнивать права и привилегии уездов, не подвергнув их ещё большим неудобствам. Правительство подтверждало и вновь устанавливало права и привилегии разные для [Арк.3] каждого края не на основании случайности, но на основании действительных потребностей характера каждого из них и исторической их жизни. Путивль находится на рубеже, где различные по своим положениям и внутренним условиям края сходятся своими границами, а такая случайность не может быть причиною уничтожения или уравнивания прав и положений, выведенных из потребностей каждой местности.

Но, между тем, как мы видим так мало удобств при учреждении Путивльской губернии, между тем, как слух о подобном учреждении встречает так мало всеобщего сочувствия, потому что оно не только не вызывается необходимостью, но даже устрашает жителей переменой нынешних положений; на другой стороне Малороссийского края представляется нам Киев, один из важнейших городов [Арк.3 зв.] России, и которого положение как административный пункт в высшей степени полезно изменить во многих отношениях, а это изменение может быть соединено и с учреждением новой губернии.

Рассмотрим нынешнее значение Киева.

Этот город находится на самом рубеже того края, для которого он служит административным средоточием, на берегу Днепра как бы у морской пристани, у которой город примыкает к сфере совершенно чуждой и не имеющей никакой связи с ним. Существовавшие ещё несколько лет назад неудобства в сообщении через Днепр служили всегда предлогом, в сущности весьма слабым, для отделения Киева резкою границею от Малороссийского края, с которым он в прежние времена был всегда соединён. Но с тех пор, как [Арк.4] устроен величественный Николаевский мост, бывшие неудобства сообщений остались в одних воспоминаниях. Киев естественно соединился вновь с Малороссийским краем, а между тем остаётся от него отделённым. Принадлежность Киева к Западному краю имеет гораздо более значения, нежели обыкновенно предполагают; ежели какой-либо край имеет стремление к национальной или другой отдельности, то придача к нему важного пункта, около которого он централизуется, способствует к увеличению этой отдельности. Так и тут Киев по самому уже свойству управления и всех принимаемых мер ещё более поддерживает в Западном крае тот характер отдельности, который тяготит на нём как жалкий остаток исторических несчастий, отлучавших его от Руси. При [Арк.4 зв.] нынешнем общественном составе нашего Отечества, при огромном различии в правах и образе жизни между сословием дворянским и крестьянским, первое из них, поглощая в себе всё значение в крае, оставляет последнему роль до такой степени ничтожную, что изменяется даже мало-помалу самоё понятие о нём и в обществе, и в нём самом.

Так, губернии Киевская, Подольская, Волынская, неотъемлемая часть древней Руси, населённые коренным русским, православным народом, от того только, что помещики в них поляки, называются обыкновенно губерниями польскими, считаются во мнении жителей малороссийских и новороссийских краем совершенно чужим. Нечего и говорить о том, как такое мнение с удовольствием поддерживается поляками. С тех пор, как Киев в административном отношении отделился от Малороссийского края, во мнении простого народа Киев отделился Польше, отделяющей Днепром и польскими помещиками резко от края русского. Благодаря ничтожному значению простого народа, о котором сказано выше, понятие о крае искажилось до такой степени, что многие удивляются, открывая, что в трёх западных губерниях живёт народ совершенно тот же, что и в губернии Полтавской. С Киевом, который должен бы был служить одним из важнейших центров русской жизни, случилось то, что мы, русские, благодаря удивительному в этом случае хладнокровию с нашей стороны и даже духу некоторой уступчивости, весьма часто в русских встречаемой, смотрим на Киев как на город чужой, а киевские поляки на нас – как на гостей своих. Это явление отражается [Арк.5 зв.] во всём до самых ничтожных обычаев, привычек, моды, которые в этом случае принимают характер весьма важный.

Правда, что Киев полон святыни русской, православной, что почти все административные лица в нём русские, но этого ещё далеко недостаточно для того, чтобы помешать тому злу, которое мы видим перед нашими глазами. Нечего и говорить о

том, как велика была бы важность обращения Западного края вновь в край русский, не только официально по указу правительства, но и в сознании всех жителей его и окружающих его стран. А этого достичь нельзя ничем так верно, и притом с таким отсутствием всякой тени насилия, как разделением края и смешением его в отношении административном с губерниями чисто русскими. При такой простой мере тотчас [Арк.6] характер отдельности исчезает сам собою. Губернские присутственные места, дворянские выборы, всё это соединяет в одно место всё население, смешивая его и неминуемо давая перевес тому элементу, которому он законно и естественно принадлежит. При таком условии раздельность национальности в дворянстве некоторых уездов принимает вид простой случайности и теряет всякое значение.

По нашему мнению, присоединение к Киевской губернии нескольких уездов губерний Черниговской и Полтавской имело бы весьма важные и в высшей степени полезные последствия. По характеру самой страны, западные уезды двух малороссийских губерний ничем не отличаются от Киевской, и местность, и свойство почвы, и система хозяйства, и условия торговли одни и те же. Обе [Арк.6 зв.] стороны Днепра пользуются одними и теми же привилегиями в отношении вольной продажи вина, а если в уездах малороссийских и существуют некоторые особенности в гражданских законах, то они таковы, что не могут служить препятствием в этом отношении. Ежели теперь сравнить значение Киева при отделении к нему части Черниговской и Полтавской губерний с Путивлем, то разница выходит огромная во всех отношениях. В политическом отношении, о котором не было сказано, говоря о предполагаемой Путивльской губернии, отделение малороссийских уездов к Путивлю не имеет ни малейшего значения. В этих уездах дворянство, будучи уже совершенно русским, ничего не прибавит собою к соседнему краю и ничем не может от него заимствоваться. Тогда как такие же уезды [Арк.7], присоединённые к Киеву, дают и ему, и всей стране, за ним лежащей, совершенно новое значение и характер. Со времени устройства постоянного моста через Днепр начало проявляться сильное стремление во многих помещиках черниговских и полтавских жить в Киеве как в городе, представляющем много удобств для воспитания детей, вообще для жизни, а отчасти и по прежней привычке к нему как административному пункту. Некоторые из них строят и покупают в Киеве дома, но несмотря на то, всё-таки далеко не чувствуют себя на своей почве, и при том они все вызываемы в Киев только лишь одним своим желанием, но никакими из тех дел, которые привлекают помещиков в главный административный пункт. Если все изложенные нами доказательства могут считаться достаточными [Арк.7 зв.] уважения, то вот новый географический состав Киевской губернии, который представляет более всего удобства.

При Киеве и его уезде оставить неразделёнными уезды: 1-й, Радомысльский, 2-й, Сквирский, 3-й, Васильковский, 4-й, Каневский, 5-й, Черкасский и 6-й, Чигиринский, т. е. оставить из нынешней Киевской губернии 7 уездов, а взамен отделяющихся от неё уездов Бердичевского, Липовецкого, Таращанского, Уманского и Звенигородского присоединить к ней от Черниговской губернии уезды: Остерский и Козелецкий, а от Полтавской губернии уезды: Переяславский, Пирятинский и Золотоношский, а для лучшего уравнивания границы и для местных удобств часть уезда Прилуцкого между реками Супоем и Переводом, а от Пирятинского для уравнивания отделить к Прилуке небольшой угол с.-в. его части [Арк.8], заключающей в себе мест[ечко] Журавку, сел[о] Линовицу, с[ело] Мамаевку, с[ело] Макеевку до с[ела] Новой Гребли (см. карту Шуберта). Таким образом по географическому

* В описі справи міститься примітка: «Карты в деле нет ещё с 1959 г.».

своему составу губерния Киевская получает границы никак не менее, ежели ещё не более округлённые прежних: а именно: на севере границы двух уездов Остерского и Козелецкого, правильно очерченные, служат естественным продолжением с запада на восток примыкающей к Днепру северной границы Радомысльского уезда. Далее идёт черта по восточной границе Козелецкого уезда до Прилуцкого, от которого отбирается небольшой угол, вдающийся на запад по реке Перевод. Далее идёт граница по черте, отделяющей Пириятинский уезд от Прилуцкого до с[ела] Яблуновки, где поворачивает граница прямою линиею мимо села Новой Гребли [Арк.8 зв.] к нынешней черте, отделяющей Пириятинский уезд от Лохвицкого, потом от Лубенского и наконец по границе, отделяющей Золотоношский уезд от Лубенского, Хорольского, Кременчугского. На западе граница губернии, спускаясь с севера на юг по краю Радомысльского уезда, весьма естественно продолжает свой путь по границе, отделяющей этот уезд от Бердичевского и так далее до конца уезда Чигиринского. При таком устройстве губернии Киев находится в центре своей губернии, а через Днепр тотчас устраиваются постоянные и частые сообщения на всём его протяжении, в чём теперь почти совершенный недостаток. Из присоединяемых пяти уездов к Киевской губернии Пириятинский довольно далеко вдаётся в губернию Полтавскую, но присоединение его необходимо, потому что [Арк.9] в нём нет очень много помещиков, тогда как из четырёх остальных в Остерском их весьма мало.

Между тем как таким образом устраивается Киевская губерния, от неё отделяются пять уездов на западе и юго-западе, и это отделение вызывает само собою устройство новой губернии, которая поведёт к достижению той же цели, как и изменение губернии Киевской. На юге обращает на себя внимание город, весьма отдалённый от всех губернских городов: Умань. Он может быть избран для губернского города, и тогда образуется губерния следующим образом. От Киевской губернии могут отойти два уезда: Звенигородский и Уманский. От Подольской три уезда: Гайсинский, Балтский и Ольгопольский. От Херсонской три уезда: Ананьевский, Бобринецкий и Александрыйский. Губерния устраивается с весьма [Арк.9 зв.] округлёнными границами. Взамен трёх уездов, отходящих от Подольской губернии, к ней сами собою примыкают оставшиеся от Киевской: Бердичевский, Липовецкий и Таращанский. А Херсонская губерния взамен отходящих от неё северных уездов, столь отдалённых от губернского города, может получить часть губернии Таврической, находящейся на севере от Перекопа. Одним словом, в географическом отношении для такого преобразования не только нет неудобств, но даже некоторого рода выгоды в устройстве губернского города в местности, отдалённой от окружающих губернских городов. Одним преобразованием достигаются две важные цели. В политическом отношении оно дополняет предложенное нами в первой части этой записки. От края так называемого Поль- [Арк.10] ского отнимаются ещё несколько уездов и, входя в близкое соприкосновение с Новороссийским краем, весьма естественно потеряют характер отдельности. Польское дворянство, обыкновенно столь упрямо выставляющее давно прошедшие права своей нации на Заднепровский край, забудет мало-помалу те несчастные исторические события, которые заставили когда-то Русское государство сделать уступку Польше части добровольно присоединившегося к нему Южнорусского края, уступку, которой тяжёлые последствия не могут до сих пор изгладиться. Самым мирным и прочным путём достигнет Западный край до совершенного слития со всею Россиею.

Григорий Галаган

*Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. –
Ф.І. – №7350. – 10 арк., 1857 р.*

H.Galagan's Integration Project of the Middle of the Nineteenth Century

Abstract. The purpose of the publication is to introduce into scientific circulation and analyze the monument of public opinion of 1857, which belongs to the pen of one of the most influential public figures of that time H.Galagan. The methodological framework of the presented text is the approaches of the segment of intellectual history, which aims to identify the biography of significant social and individual ideas, their genesis, dissemination and impact on the public environment in a broad social and cultural context. Scientific novelty is determined by an exceptional place in the history of Ukrainian public opinion of the author of the text, which is first introduced into scientific circulation. The monument is a draft program of reforms addressed to the government, aimed at gradually resolving the issue of forming a national territory through the administrative consolidation of ethnic Ukrainian regions. H.Galagan's project clearly testifies to the intense search of the Ukrainian elite for new, ethnic areas of their homeland, its use of the potential of state power, as well as a new stage in understanding the role and place of the Polish question in creating a modern national identity. The publication allows to significantly expand the idea of various and competitive design options and intellectual strategies for creating a Ukrainian modern project in the mid-nineteenth century. The polyphonic text of H.Galagan's proposals can be placed in broad research contexts – from the creation of an intellectual biography of the author to the study of problems of interaction, mutual influence, coexistence in Ukrainian lands of various national projects, as well as how to represent about the organization of space, territories influence and reflect the process of formation of national self-consciousness and setting of national programs.

Keywords: Galagan, administrative reform, Polish question, Left-bank Ukraine, Kyiv.